

महिला विकासात लिंगभाव अर्थसंकल्पाचे योगदान

प्रो. डॉ. धनश्री महाजन**

प्राध्यापक, संशोधक मार्गदर्शक-अर्थशास्त्र विभाग,

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर मराठवाडा विद्यापीठ, छत्रपती संभाजीनगर

प्रतिभा येडूराव औताडे*

संशोधक विद्यार्थी-अर्थशास्त्र विभाग

गोष्टवारा:

लिंगभाव म्हणजे संस्कृतीमधून आणि सामाजिकरणाच्या प्रक्रियेतून महिला-पुरुष आणि मुले-मुली यांच्या ठरवण्यात आलेल्या भूमिका, जबाबदाऱ्या, विशेषाधिकार, संबंध आणि अपेक्षा होय. लिंगभाव समानतेचे तत्त्व हे भारतीय राज्यघटनेमध्ये व शाश्वत विकास लक्ष्य यामध्ये अंतर्भूत केलेले आहे. परंतु प्रत्यक्षात समाजामध्ये लिंगभाव समानता असल्याचे दिसत नाही. पुरुष व महिला, मुले व मुली यांना विकासाची साधने व संधी पुरेशा प्रमाणात मिळत नाही. लिंग गुणोत्तर, रोजगार स्थिती, साक्षरता प्रमाण, आरोग्य स्थिती, राजकीय सहभाग या घटकांच्या आधारे ही महिला व पुरुषांच्या मध्ये असमानता असल्याचे दिसून येते. हेच आपण लिंग समानता निर्देशांकावरूनही सांगू शकतो. लिंगभाव समानता निर्देशांकांमध्ये भारताचे स्थान चांगले नाही. २०२१ च्या जागतिक आर्थिक मंचांने प्रकाशित केलेल्या लिंग समानता निर्देशांकात १५६ देशांमध्ये भारताचा क्रमांक १४० राहिला. लिंगभाव असमानता नष्ट करण्यासाठी लिंगभाव अर्थसंकल्प, महिला विकास योजना, महिला धोरणे, राष्ट्रीय महिला आयोग, महिला व बालविकास मंत्रालय इत्यादी महत्त्वाची भूमिका बजावत आहे. लिंगभाव अर्थसंकल्पामधील योजना, कार्यक्रम, उपक्रम यामुळे लिंग असमानता कमी होताना दिसत आहे.

बीजशब्द :

महिला, विकास, लिंगभाव, अर्थसंकल्प, सक्षमीकरण

प्रस्तावना :

महिला व पुरुष हे दोन्ही घटक समाजव्यवस्थेचा कणा आहेत. त्यामुळे या दोन्हीही घटकांना समान महत्त्व दिले पाहिजे. डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या मते, "एखाद्या समाजाची प्रगती त्या समाजात महिलांना किती सन्मानजनक वागणूक मिळते यावर अवलंबून असते". या वक्तव्यावरून महिलांचे महत्त्व स्पष्ट होते. महिलांना पुरुषांप्रमाणे सन्मानपूर्वक वागणूक, शिक्षण, आरोग्य, रोजगार, उन्नतीच्या संधी उपलब्ध करून द्यायला हव्या,

जेणेकरून राष्ट्रनिर्मितीत त्यांची मोलाची भूमिका असेल. भारतीय राज्यघटनेमध्येही महिलांना व पुरुषांना समानतेची वागणूक द्यावी असे १४ व्या कलमांमध्ये स्पष्ट केलेले आहे. तर कलम ३९ ड मध्ये महिला व पुरुषांना समान कामासाठी समान वेतन देण्याचे स्पष्ट केलेले आहे, परंतु प्रत्यक्षात असे होताना दिसत नाही. पुरुषप्रधान संस्कृतीमध्ये महिलांना दुय्यमत्व दिले जाऊन त्यांना विकासाच्या मुख्य प्रवाहापासून दूर ठेवले जाते. सतीप्रथा, बालविवाह, जरठविवाह, बहुपत्नीप्रथा अशाप्रकारच्या अनिष्ट प्रथांमुळे महिलांवर अन्याय होत असे. महिलांना हुंडाबळी, बलात्कार, ऍसिड हल्ला, स्त्री-भ्रूण हत्या इत्यादी प्रकारच्या समस्या भेडसावतात, यात दिवसेंदिवस वाढ होत आहे. यावर उपाय म्हणून भारत सरकारनी हुंडा प्रतिबंध कायदा १९६१, बालविवाह प्रतिबंध कायदा २००६, सतीबंदी कायदा १९८७, मातृत्व लाभ कायदा १९६१, कामाच्या ठिकाणी महिलांवरील लैंगिक छळ प्रतिबंध कायदा २०१३, समान वेतन कायदा १९७६ अशा प्रकारचे कायदे महिलांच्या संरक्षणासाठी, सक्षमीकरणासाठी केलेले आहेत, त्याची प्रभावी अंमलबजावणी होणे गरजेचे आहे.

सध्या महिलांची स्थिती जाणून घेताना असे दिसून येते की, सन २०११ च्या जणगननेनुसार भारतातील लिंग गुणोत्तर ९४३ आहे, हे गुणोत्तर अजूनही कमीच आहे. महिलांचे साक्षरतेचे प्रमाण ७१.५ टक्के आहे तर पुरुषांचे साक्षरतेचे प्रमाण ८४.४ टक्के आहे. १५-४९ वयोगटातील महिलांमध्ये अंनिमियाचे प्रमाण ५७ टक्के आहे तर याच वयोगटातील पुरुषांचे अंनिमिया असण्याचे प्रमाण २५ टक्के आहे. १८-४९ वयोगटातील महिलांचे जोडीदाराच्या हिंसाचाराने ग्रासलेल्याचे प्रमाण २९.३ टक्के आहे, पुरुषांचा कामगार कार्य सहभाग दर २०२०-२१ या वर्षीचा ५७.५ टक्के होता तर महिलांचा २५.१ टक्के होता. यावरून आपणाला महिला आणि पुरुष यांच्यातील असमानता स्पष्ट दिसून येते. लिंग असमानता नष्ट करण्यासाठी, महिलांना देशाच्या विकासात सामावून घेण्यासाठी, महिलांचा सर्वांगीण

विकास व्हावा यासाठी राष्ट्रीय स्तरावर अनेक कार्यक्रम, धोरणे, योजना याची आखणी करून ती राबवली जात आहेत. त्यातील एक महत्वाचे पाऊल म्हणजे “लिंगभाव अर्थसंकल्प” होय.

शोधनिबंधाची उद्दिष्टे :

1. भारतातील लिंगभाव अर्थसंकल्पनाचा अभ्यास करणे.
2. महिलांच्या विकासातील लिंगभाव अर्थसंकल्पनाच्या योगदानाचा आढावा घेणे.
3. लिंगभाव अर्थसंकल्पनाच्या यशस्वीतेसाठी उपाययोजना सुचवणे.

संशोधन पद्धती व तथ्य संकलन :

प्रस्तुत शोध निबंधाचे संशोधन करतांना प्रामुख्याने वर्णनात्मक व विश्लेषणात्मक संशोधन पद्धतीचा अवलंब करण्यात आलेला आहे. तथ्य संकलनासाठी दुय्यम साधनांचा वापर करण्यात आला आहे. महिलांच्या सक्षमीकरणासाठी जागतिक स्तरावर चार महिला जागतिक परिषदा घेण्यात आल्या. Convention on elimination of all forms of deprivation against women (CEDAW) हा करार १९८० मध्ये करण्यात आला. २०१५ मध्ये शाश्वत विकास लक्ष ठेवण्यात आले. त्यातही महिलांच्या सक्षमीकरणाच्या दृष्टीने पाचवे लक्ष लिंग समानतेचे अंतर्भूत करण्यात आले. हे लक्ष साध्य करण्यासाठी जगभरात प्रयत्न चालू आहेत. भारत सरकारने महिलांच्या विकासासाठी महिला राष्ट्रीय धोरण सन २००१ मध्ये मांडले. महिलांचे सक्षमीकरण करावे, त्यांचे संरक्षण करावे यासाठी १९९२ ला राष्ट्रीय महिला आयोगाची स्थापना केली. देशात कार्यकारी महिलांसाठी वस्तीगृह योजना, महिलांना प्रशिक्षण व रोजगार कार्यक्रमासाठी आधार योजना, स्वाधारगृह योजना, जननी सुरक्षा योजना, सबला योजना, प्रधानमंत्री उज्वला योजना, वन स्टॉप सेंटर योजना, बेटी बचाव- बेटी पढाव योजना, पोषण अभियान, निर्भया फंड, महिला हेल्पलाइन योजना, पंतप्रधान मातृ वंदना योजना, सुकन्या समृद्धी योजना, सक्षम अंगणवाडी आणि पोषण २.०, मिशन वात्सल्य व मिशन शक्ति इत्यादी योजना महिलांच्या विकासासाठी राबविल्या जात आहेत. यासाठी केली जाणारी वित्तीय तरतूद लिंगभाव अर्थसंकल्पामध्ये केलेली असते. लिंगभाव अर्थसंकल्पालाच स्त्री केंद्रित अर्थसंकल्प, लिंग संवेदनशील अर्थसंकल्प, लिंगभाव प्रतियोगी अर्थसंकल्प अशा नावानेही संबोधले जाते. लिंगभाव अर्थसंकल्प हा

काही महिलांसाठी वेगळा मांडला जात नाही तर देशाच्या सर्वसाधारण अर्थसंकल्पामध्येच महिलांसाठी विशिष्ट वित्तीय तरतुदी केल्या जातात. लिंगभाव अर्थसंकल्पास असेही म्हणता येईल की शासनाच्या स्त्रीविषयक वचनबद्धतेचे रूपांतर अर्थसंकल्पीय वचनबद्धतेमध्ये करणे होय. या अर्थसंकल्पाचा मुख्य उद्देश महिला व पुरुष यांच्यातील असमानता नष्ट करून महिलांचा सर्वांगीण विकास करणे हा आहे. लिंगभाव अर्थसंकल्प लिंग प्रतिसादात्मक नियोजन आणि अर्थसंकल्पीय तरतुदी सुरक्षित करण्यासाठी सहाय्यक ठरतो. ऑस्ट्रेलिया या देशात सर्वप्रथम सन १९८४ ला लिंगभाव अर्थसंकल्पाची सुरवात झाली. भारत सरकारने या अर्थसंकल्पाची सुरवात देशात सन २००५-०६ पासून केली. लिंगभाव अर्थसंकल्प म्हणजे असा अर्थसंकल्प की ज्यामध्ये समाजातील लिंगभाव आकृतीबंध ओळखून, धोरणे आणि कार्यक्रम आखून पैशांचे अशाप्रकारे वितरण केले जाते की ज्यामुळे लिंगभाव आकृतीबंध बदलून समाजाची वाटचाल लिंगभाव समानतेच्या दिशेने होऊ शकेल.

महिला सक्षमीकरण करण्याच्या मार्गातील लिंगभाव अर्थसंकल्प हे महत्वाचे पाऊल आहे. लिंगभाव अर्थसंकल्प हे लिंग संवेदनशील कायदे, धोरणे, योजना कार्यक्रम याची मांडणी करते व त्यानुसार संसाधनाचे वितरण, अंमलबजावणी, लेखापरीक्षण, प्रभावी मूल्यांकन करते. लिंग मुख्य प्रवाहात आणण्याचे हे एक प्रभावी साधन आहे. लिंगभाव अर्थसंकल्पनातील निधीची मांडणी लिंगभाव अर्थसंकल्प विधानामध्ये (Gender Budget Statement 13) केली जाते. या विधानामध्ये मंत्रालय व विभाग यांनी केलेली लिंग संवेदनशील तरतूद दर्शवलेली असते. या विधानाचे दोन भागात वर्गीकरण केले जाते: भाग “अ” व भाग “ब”. भाग “अ” मध्ये अशा योजनांचा अंतर्भाव होतो की ज्यामध्ये १०० टक्के निधीचे वितरण महिलांसाठी केले जाते, यालाच महिला विशिष्ट योजनाही म्हणतात. भाग “ब” मध्ये अशा योजना येतात की, त्यामध्ये ३० टक्के ते ९९ टक्के पर्यंत निधीचे वितरण महिलांसाठी केले जाते यालाच महिला समर्थक योजना असेही म्हणतात. लिंगभाव अर्थसंकल्पाची कार्यवाही व्यवस्थित चालावी यासाठी प्रत्येक विभाग व मंत्रालयाला जेंडर बजेट सेल स्थापन करण्याचे निर्देश देण्यात आले. महिलांना विकासाच्या मुख्यप्रवाहामध्ये आणण्यासाठी जेंडर बजेट सेल हा मंत्रालये व विभागांच्या योजना व कार्यक्रमांसाठीच्या निधीचे वितरण

लिंग समानता आणण्याच्या दृष्टीने करण्याचे मार्गदर्शन करते.

लिंगभाव प्रतियोगी अर्थसंकल्पाची कार्यवाही करण्यासाठी मुख्य जबाबदारी महिला व बालविकास विभागाची असते. या विभागाद्वारे महिलांच्या सर्वांगीण विकासासाठी धोरण, कार्यक्रम, योजना, कायदे याची प्रभावी अंमलबजावणी केली जाते. या विभागाची स्थापना सन १९८५ ला करण्यात आली, २० जानेवारी २००६ पासून हा विभाग स्वतंत्र मंत्रालय म्हणून ओळखला जाऊ

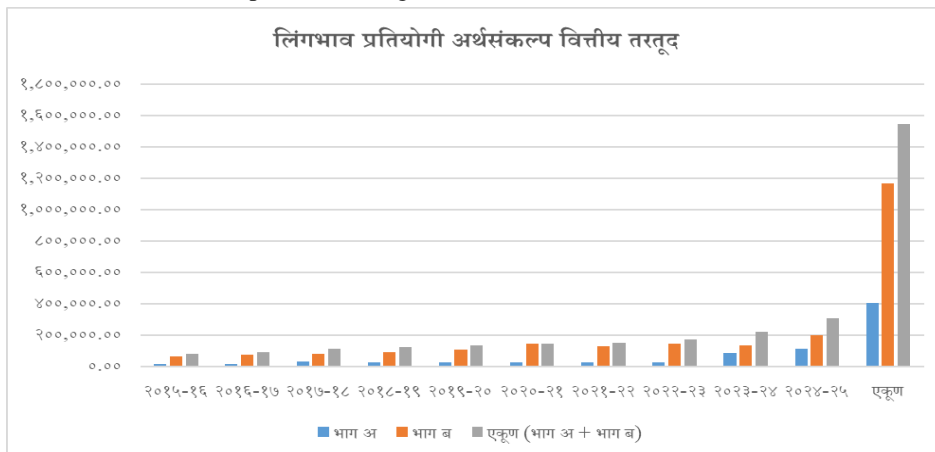
लागला. भारतामध्ये ओडिसा राज्याने सर्वप्रथम लिंगभाव अर्थसंकल्प स्वीकारला. त्यानंतर ३१ राज्य व केंद्रशासित प्रदेशांमध्ये हा अर्थसंकल्प आपापल्या कार्यक्षेत्रामध्ये राबवला जात आहे. परंतु हरियाणा, मेघालय, सिक्कीम, तेलंगणा व लडाख या राज्यांनी अद्यापही लिंगभाव अर्थसंकल्प आपल्या राज्यात लागू केलेला नाही. सदरील लेखांमध्ये सन २०१५-१६ ते सन २०२४-२५ पर्यंतच्या कालखंडामधील लिंगभाव अर्थसंकल्पाचा अभ्यास केला गेलेला आहे.

तक्ता क्रमांक - १

लिंगभाव प्रतियोगी अर्थसंकल्प वित्तीय तरतूद (अर्थसंकल्पीय अंदाज, रुपये कोटीमध्ये)

अ.क्र.	वर्ष	भाग अ	भाग ब	एकूण (भाग अ + भाग ब)
१	२०१५-१६	१६,६५७.११	६२,६००.७६	७९,२५७.८७
२	२०१६-१७	१७,४१२.०१	७३,३५७.७९	९०,७६९.८०
३	२०१७-१८	३१,३३५.२५	८१,९९१.४	११३,३२६.६५
४	२०१८-१९	२९,२९८.६२	९३,२१२.१४	१२४,४२८.८३
५	२०१९-२०	२८,२६८.८०	१०६,१४६.२६	१३४,९३४.१०
६	२०२०-२१	२८,५६८.३२	१४४,८९३.४०	१४३,४६१.७२
७	२०२१-२२	२५,२६०.९५	१२८,०६५.३३	१५३,३२६.२८
८	२०२२-२३	२६,७७२.८९	१४४,२३३.५८	१७१,००६.४७
९	२०२३-२४	८८,०४४.२१	१३५,१७५.५४	२२३,२१९.७५
१०	२०२४-२५	११२,३९४.१५	१९७,२९५.९५	३०९,६९०.१०
	एकूण	४,०४,०१२.३१	११,६६,९७२.१५	१५,४५,४२१.५७
	(सी.ए.जी.आर.) CAGR	२३.६३	१३.६०	१६.३४

(स्रोत: expenditure budget volume -I 2014-15 to 2024-25)

या तक्त्यामध्ये लिंगभाव प्रतियोगी अर्थसंकल्पासाठी केल्या गेलेल्या वित्तीय तरतुदीचे विश्लेषण सन २०१५-१६ ते सन २०२४-२५ पर्यंतचे केलेले आहे. भाग अ व भाग ब यानुसार वर्गीकरण योजनांच्या खर्चाचे विभाग/मंत्रालयानुसार केलेले असते. सन २०१५-१६ या वर्षी ७९,२५७.८६ कोटी रुपये खर्च एकूण लिंगभाव

अर्थसंकल्पावर केला गेला असून या खर्चात वाढ होत गेलेली दिसते. सन २०२४-२५ मध्ये ३०९,६९०.१० कोटी रुपये खर्च लिंगभाव अर्थसंकल्पासाठी केला गेला. भाग अ मधील योजनांसाठी वित्तीय तरतूद भाग ब मधील योजनांच्या वित्तीय तरतुदी पेक्षा कमी आहे. सन २०१५-१६ या वर्षाच्या लिंगभाव अर्थसंकल्पाच्या वित्तीय तरतुदी

पेक्षा सन २०१६-१७ ची वित्तीय तरतूद १४.५२ टक्के ने वाढली. सन २०१६-१७ पेक्षा सन २०१७-१८ ही तरतूद २४.८५ टक्के ने वाढली. त्यानंतर सन २०१७-१८ पेक्षा सन २०१८-१९ मधील निधी ९.८ टक्क्यांनी वाढला. सन २०१९-२० मध्ये १०.५ टक्क्यांनी वाढ तर सन २०२०-२१ मध्ये वित्तीय तरतूदीत ही वाढ ६.८ टक्के होती. त्यानंतर सन २०२१-२२ ला सन २०२०-२१ वर्षापेक्षा या अर्थसंकल्पाच्या तरतूदीमध्ये ११.५३ टक्के वाढ तर सन २०२२-२३ ला मागील वर्षाच्या तुलनेमध्ये ३०.५३ टक्के ची वाढ दर्शवली गेली. सर्वात जास्त वाढ मागच्या वर्षाच्या तुलनेत सन २०२४-२५ मध्ये ३८ टक्क्यांनी झालेली दिसून आली. ३६ मंत्रालय / विभाग व ५ केंद्रशासित प्रदेशातील सरकारांनी लिंगभाव अर्थसंकल्पासाठी निधीची तरतूद केलेली आहे. लिंगभाव अर्थसंकल्पामध्ये विभाग / मंत्रालय निहाय निधीचे वितरण सन २०१५-१६ ते सन २०२४-२५ पर्यंत पुढीलप्रमाणे आहे. सन २०१५-१६ या आर्थिक वर्षामध्ये लिंगभाव अर्थसंकल्पासाठी ग्रामविकास विभागावर १२८१७.६८ कोटी रुपये एवढा खर्च केला गेला. हा खर्च इतर विभाग व मंत्रालयापेक्षा सर्वात जास्त होता. तर सन २०१६-१७ या वर्षासाठी आरोग्य व कुटुंब कल्याण विभागासाठी १७०८६.४१ कोटी रुपये लिंगभाव अर्थसंकल्पासाठी सर्वात जास्त वित्तीय तरतूद केली गेली. सन २०१७-१८ या वर्षी लिंगभाव अर्थसंकल्प यामध्ये १९२८८.०१ कोटी रुपये खर्चाची अर्थसंकल्पीय तरतूद आरोग्य व कुटुंब कल्याण विभागासाठी केली गेली, ही तरतूद इतर विभाग व मंत्रालयापेक्षा सर्वात जास्त होती. तर सन २०१८-१९ मध्ये २२२६७.२१ कोटी रुपये निधी लिंगभाव अर्थसंकल्पामध्ये आरोग्य व कुटुंब कल्याण विभागासाठी केला गेला आहे. सन २०१९-२० या वर्षी २५४९०.०२ कोटी रुपये आरोग्य व कुटुंब कल्याण विभागावर खर्च केल्या गेला, हे ही निधी इतर विभागांच्या तुलनेमध्ये सर्वात जास्त होती. २७२७१.२७ कोटी रुपये निधी आरोग्य व कुटुंब कल्याण विभागासाठी २०२०-२१ या वर्षासाठी केला गेला. सन २०२१-२२

मध्ये ग्रामविकास विभागावर ३०९७२.१३ कोटी रुपये खर्च या अर्थसंकल्पांतर्गत केला गेला. तर सन २०२२-२३ या वर्षासाठी ग्रामविकास विभागावर ३२६६८.२१ कोटी रुपये खर्च केला गेला, हा खर्च इतर विभागांपेक्षा सर्वात जास्त होता. सन २०२३-२४ या वर्षासाठी ग्रामविकास विभागावर ५६५१४ कोटी रुपये निधी हा इतर विभागांच्या तुलनेमध्ये सर्वात जास्त होता. तर ७१५७४.१३ कोटी रुपये खर्च ग्रामविकास विभागावर सन २०२४-२५ या वर्षासाठी केला गेला.

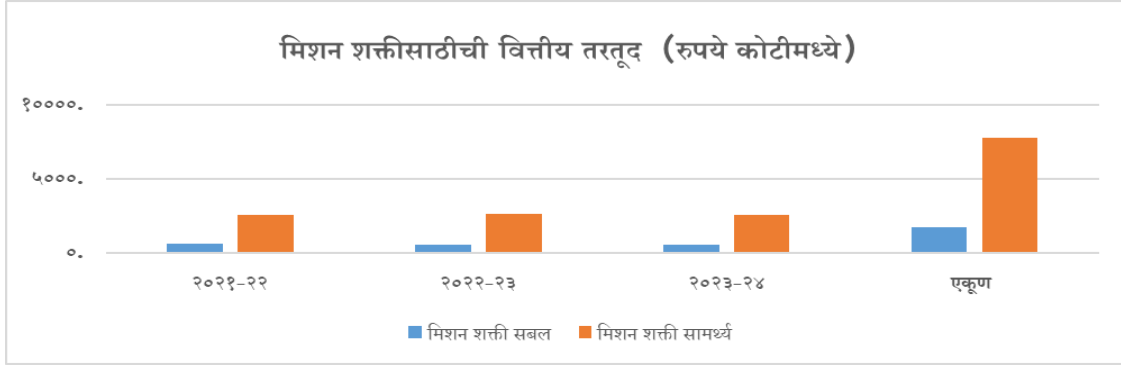
सन २०१५-१६ ते २०२४-२५ या दहा वर्षामधील लिंगभाव अर्थसंकल्पामधील मंत्रालय / विभागनिहाय निधीच्या वितरणात वाढ होताना दिसून आली. यामध्ये मागणी क्रमांक, विभाग व मंत्रालय या अंतर्गत येणाऱ्या योजनांमधील वित्तीय तरतूद दिलेली आहे. या मागणीच्या तरतूदीमध्ये सन २०१५-१६ पासून ते २०२४-२५ पर्यंत एकूण अर्थसंकल्पीय तरतूदीमध्ये वाढीची प्रवृत्ती दिसून आली. २०२४-२५ यावर्षी मागील वर्षाच्या एकूण निधीच्या तुलनेत वाढ झालेली आहे ही समाधानकारक बाब आहे.

२०२१-२२ च्या अर्थसंकल्पापासून ठराविक योजनांचे समूह बनवून त्याला मिशन शक्ती असे नाव देण्यात आलेले आहे. मिशन शक्तीचे दोन भागांमध्ये वर्गीकरण केले गेले. सबल व सामर्थ्य हे महिलांचे संरक्षण आणि सक्षमीकरणाच्या दृष्टीने कार्य करते.

तक्का क्रमांक -२ मिशन शक्तीसाठीची वित्तीय तरतूद (रुपये कोटीमध्ये)

अ. क्र.	वर्ष	मिशन शक्ती	
		सबल	सामर्थ्य
१	२०२१-२२	५८७.००	२५२२.००
२	२०२२-२३	५६२.००	२६२२.११
३	२०२३-२४	५६२.००	२५८१.९६
एकूण		१७११.००	७७२६.०७

(स्रोत: वार्षिक अहवाल महिला व बालविकास मंत्रालय २०२१-२२ ते २०२३-२४)

या तक्त्यामध्ये सबलपेक्षा सामर्थ्य या योजनांच्या समूहासाठी जास्त निधी अंदाजीत केला गेला. या निधीच्या वितरणामध्ये चढउतार दिसून आलेला आहे. लिंगभाव प्रतियोगी अर्थसंकल्पासाठी वित्तीय तरतूद वाढत असल्याचे जरी दिसत असले तरी सद्यस्थितीची महिलांची प्रगतीची वाटचाल अभ्यासता या तरतुदीमध्ये वाढ होण्याची आवश्यकता आहे.

निष्कर्ष :

- सन २०१५-१६ या वित्तीय वर्षी ७९,२५७.८६ कोटी रुपये खर्च लिंगभाव अर्थसंकल्पासाठी निर्धारित केला होता व सन २०२४-२५ या वित्तीय वर्षी ३०९,६९०.१० कोटी रुपये खर्च लिंगभाव अर्थसंकल्पासाठी निर्धारित केला गेला. या खर्चात वाढ होत गेलेली दिसते.
- भाग अ मधील योजनांसाठी वित्तीय तरतूद भाग ब मधील योजनांच्या वित्तीय तरतुदी पेक्षा कमी आहे.
- सन २०१५-१६ या वर्षाच्या लिंगभाव अर्थसंकल्पाच्या वित्तीय तरतुदी पेक्षा सन २०१६-१७ ची वित्तीय तरतूद १४.५२ टक्के ने वाढली. सन २०१६-१७ पेक्षा सन २०१७-१८ ही तरतूद २४.८५ टक्के ने वाढली. त्यानंतर सन २०१७-१८ पेक्षा सन २०१८-१९ मधील निधी ९.८ टक्क्यांनी वाढला. सन २०१९-२० मध्ये १०.५ टक्क्यांनी वाढ तर सन २०२०-२१ मध्ये वित्तीय तरतुदीत ही वाढ ६.८ टक्के होती. त्यानंतर सन २०२१-२२ ला सन २०२०-२१ वर्षापेक्षा या अर्थसंकल्पाच्या तरतुदीमध्ये ११.५३ टक्के वाढ तर सन २०२२-२३ ला मागील वर्षाच्या तुलनेमध्ये ३०.५३ टक्के ची वाढ दर्शवली गेली. सर्वात जास्त वाढ २०२३-२०२४ तुलनेत सन २०२४-२५ मध्ये ३८ टक्क्यांनी झालेली दिसून आले. लिंगभाव अर्थसंकल्पातील वाढ ही सकारात्मक आहे ,परंतु महिला विकासासाठी ही वाढ कमी आहे.

- बेटी बचाओ बेटी पढाओ या योजनेमुळे जन्माच्यावेळच्या लिंगगुणोत्तरामध्ये वाढ झाल्याचे दिसून आले . हे गुणोत्तर २०१४-१५ मध्ये ९१८ होते तर २०२२-२३ ला ९३३ झाले.
- बेटी बचाओ बेटी पढाओ या योजनेच्या अंमलबजावणी नंतर माध्यमिक शिक्षण घेणाऱ्या मुलींच्या सकल नोंदणीप्रमाणा मध्ये वाढ झाली. हे प्रमाण २०१४-१५ या वर्षी ७५.५१ टक्के होते व २०२१-२२ या वर्षी ७९.४ टक्के नोंदवण्यात आले आहे.
- प्रधानमंत्री मातृवंदना योजना सुरु झाल्यापासून ते ३१ मार्च २०२४ पर्यंत ३.३८ कोटी महिलांनी या योजनेचा लाभ घेतला.
- निर्भर्या फंड महिलांच्या सुरक्षिततेसाठी दिला जातो . ह्या फंडमध्ये २०१३ -१४ ते २०२३-२४ पर्यंत ७२१२.८५ कोटी रुपये निधी दिला आहे.

उपाययोजना :

- महिलांना रोजगाराच्या संधी मोठ्या प्रमाणावर लिंगभाव अर्थसंकल्पाद्वारे उपलब्ध करून द्याव्यात.
- एकूण महिलांची संख्या व परिस्थिती बघता या अर्थसंकल्पाच्या निधीमध्ये वाढ करावी.
- लिंगभाव अर्थसंकल्पनाची माहिती बहुसंख्य लोकांना नाही, त्यामुळे लोकांपर्यंत या अर्थसंकल्पनाची जाणिवजागृती व्हावी यासाठी शासनाने आणखी प्रयत्न करावेत.
- लिंगभाव अर्थसंकल्पामध्ये नवीन महिलाविकासाच्या योजना सुरु कराव्यात.

समारोप :

महिलांसाठी लिंगभाव अर्थसंकल्प हे एक वरदानच आहे . या लिंगभाव अर्थसंकल्पनामुळे महिलांना विकासाचे मार्ग खुले झाले आहेत. परंतु या अर्थसंकल्पाची वित्तीय तरतूद सकल घरेलू उत्पादनाच्या एक टक्क्यापेक्षा कमी आहे. यामध्ये वाढ होणे आवश्यक आहे. महिलांचे

राजकारणातील सहभागाचे प्रमाण वाढणे गरजेचे आहे, कारण राजकीय क्षेत्रात महिलांचा सहभाग असेल तर महिलांच्या हिताचे निर्णय होतील. यासाठी नारीशक्ती वंदन अधिनियम २०१३ संसदेत मांडला गेला. अशा कार्यातूनच लिंगसमानता आणता येईल .

संदर्भसूची :-

- ✚ Expenditure budget volume-1 2014-15 to 2024-25 government of India

- ✚ Annual report 2021-22 to 2023-24 ministry of women and child development
- ✚ PLFS annual report 2020-21
- ✚ National family health survey (NFH3-5) 2019-21 ministry of health and family welfare Government Of India.
- ✚ Gender budgeting handbook government of India ministry of women and child development October 2015
- ✚ <http://indiabudget.nic.in>